

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 105, 2020

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF HISTORY

Volume 105, 2020

ПИСМАТА НА БЪЛГАРСКИЯ АРХИЕПИСКОП
В ОХРИД ПАИСИЙ
ДО ИТАЛИЙСКИЯ МИТРОПОЛИТ ТИМОТЕЙ

ВЕНЦИСЛАВ КАРАВЪЛЧЕВ

Богословски факултет

Ventsislav Karavälchev. THE LETTERS OF THE BULGARIAN ARCHBISHOP IN
OHRID PAISIY TO THE ITALIAN METROPOLITAN TIMOTHY

During the 16th century to the diocese of the Bulgarian Archbishopric in Ohrid were added the lands of southern Italy, namely: Puglia, Abruzzo, Basilicata, Calabria, the island of Sicily, as well as the island of Malta, Dalmatia and all western countries. In the Bulgarian monastery Saint George – the Zograf Monastery on Mount Athos are kept four letters – charters written by the Archbishop of Bulgaria Paisius to the Italian Metropolitan Timothy, who was appointed by him to rule these lands. From these letters we see that in the diocese of Metropolitan Timothy some ferment and discontent arose, caused by “Greeks and Albanians”. Based on the content of these documents and the fact that these lands were handed over under the spiritual management of the Archbishop of Bulgaria, an answer is sought to the question of: what is the reason for these lands to be passed under the spiritual care of the Bulgarian archbishop, and what is the reason for the dissatisfaction of Greeks and Albanians? Based on a number of source documents and data, as well as on the base of modern research that studies the languages spoken by the local population, the author of the article shows the serious presence of Bulgarian and Slavic population in the region, which many times exceeds the number of Greek and Albanian. This is most likely the leading reason for these lands to be handed over under the spiritual care of the Archbishopric of Bulgaria in Ohrid.

Keywords: Archbishopric of Bulgaria in Ohrid, southern Italy, Church documents, letters, The Bulgarian Zograf Monastery on Mount Athos, Ottoman empire, Orthodox church, diocese, spiritual management, Bulgarians, Slavs, Greeks, Albanians.

Въпросът за диоцеза и епархиите, подчинени на Българската архиепископия в Охрид през вековете, винаги е представлявал голям интерес за изследователите¹ и до известна степен хвърля допълнителна светлина върху проблематиката за границите на българската държава и населението, влизащо в нейния обхват и зоните на влияние в периода до временното ѝ включване в пределите на Източната Римска империя при Василий II, както и след възстановяването ѝ при братята Петър и Асен. Такава зависимост може да се проследи и във времето от завладяване на Балканите от османските турци до самото унищожаване на Охридската архиепископия през 1767 г. Същевременно отговорите на този важен за църковната ни история въпрос често провокират нови въпроси, много от които ще продължават да търсят верните си решения във времето. В този контекст особен интерес представляват писмата (грамотите) на Българския архиепископ в Охрид Паисий (1557 – 1566) до Италийския митрополит Тимотей. Писмата са четири на брой и се пазят в българския Зографски манастир на Света гора, Атон. Всичките четири писма са написани през месец юли 1566 г. Поводът за написването им е назначаването на епископа на Корча Тимотей за митрополит на Италия от Българския архиепископ в Охрид Паисий. Първото и единствено пълно публикуване на четирите документа прави през 1894 г. Иван Савич Палмов². Интересното е, че няколко години по-късно в *Actes de Zographou* са издадени само две от четирите писма³. Йордан Иванов коментира накратко топосите в грамотите⁴. Бегло споменаване за Италийската епархия имаме и у големия изследовател на Българската архиепископия в Охрид акад. И. Снегаров⁵. В неговото фундаментално изследване за историята на архиепископията той отделя доста повече внимание върху диоцеза на Българската охридска архиепископия в някогашните български земи на север от Дунава, т. е. в границите на днешна Ру-

¹ Навсякъде в текста е използвано автентичното наименование на Българската църква, създадена с грамотите на император Василий II след присъединяването на българската държава към Източната Римска империя, а именно „Архиепископия на България“ – „Αρχιεπισκοπή Βουλγαρίας“, съответно „Архиепископ на България“ – „Αρχιεπισκόπος Βουλγαρίας“, със седалище в Охрид, вместо наложилите се във времето технически термин „Охридска архиепископия“. Терминът „Охридска архиепископия“ не отразява историческата реалия и истина, а днес дори става повод за съзнателно изкривяване и изопачаване от историци, политици и др.

² Палмов, И. Новые данные к истории Охридской архиепископии XVI, XVII и XVIII вв. Санкт-Петербург, 1894. Текстът на писмата е даден в приложението на техния оригинален гръцки език, като липсва превод.

³ Actes de Zographou. Ed. W. Regel, E. Kurtz, V. Korabiev. Санкт-Петербург, 1907, с. 132 – 139. // *Византийский временник*. Приложение к XIII тому. № 1.

⁴ Иванов, Й. Българските старини из Македония. София, 1970, с. 244.

⁵ Снегаров, И. История на Охридската архиепископия – патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394 – 1767). София, 1995, с. 162 – 163.

мъния до 1767 г.⁶ В по-ново време К. Павликянов също накратко спира своето внимание върху тези писма⁷, като публикува гръцкия текст с някои корекции на двете необнародвани в *Actes de Zographou*⁸. Малко известен факт е, че първият изследовател, който публикува едно от писмата на архиепископ Паисий и обръща вниманието на научната общественост към тях, е К. Миладинов⁹.

За нас особен интерес в тези писма представлява фактът, че и четирите дават наименованията на основните енории в градовете и местата, които са предоставени в подчинение и за управление на новоназначения митрополит Тимотей. А това именно са: Апулия, Абруцо, Василиката, Калабрия, остров Сицилия, остров Малта, Далмация и всички западни страни¹⁰. Всъщност в първото писмо, или документ, има информация за избора и назначаването на Корчанския епископ Тимотей за Италийски митрополит¹¹. Вторият документ съдържа синодна грамота, в която се заповядва на всички клирици, под заплаха от отлъчване в случай на отказ, да се събират на църковно събрание, когато и където нареди митрополит Тимотей, както и по време на пътуванията му в епархията да бъде придружаван от членове на клира¹². С третия документ се забранява на духовенството от Италийската епархия да получава ръкоположения извън епархията си и без знанието и разрешението на митрополит Тимотей. Нарушилите това разпореждане се наказват със забрана да свещенослужат и с лишаване от сан¹³. Четвъртият документ съдържа резултатите от съборното съвещание и решението за таксите, нужни да се събират за църковните треби в Италийската епархия, както и издръжката, която трябва да плащат миряните за нея¹⁴.

От грамотите също така ясно се вижда и един друг, много важен момент, а именно, че митрополит Тимотей не е първият митрополит от Българската архиепископия в Охрид, който по силата на неизвестни засега обстоятелства става митрополит на Южна Италия, Малта, Далмация и западните страни, но че той заменя на този пост починалия митрополит Пафнутий¹⁵.

⁶ Пак там, с. 156 – 163.

⁷ **Павликянов**, К. История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г. София, 2005, с. 84 – 85.

⁸ **Pavlikianov**, С. The Medieval Greek and Bulgarian documents of the Athonite Monastery of Zographou. Sofia, 2004, p. 465 – 484.

⁹ **Миладинов**, К. Охридската архиепископия. // *Братски трудъ* (Москва), 1860, № 3, с. 21 – 27.

¹⁰ **Пальмов**, И. Новые данные к истории Охридской архиепископии..., с. 32 (226), 34 – 37 (228 – 231).

¹¹ Пак там, с. 32 – 34 (226 – 228).

¹² Пак там, с. 34 – 35 (228 – 229).

¹³ Пак там, с. 35 – 36 (229 – 230).

¹⁴ Пак там, с. 36 – 37 (230 – 231).

¹⁵ Пак там, с. 32 (226), 37 (231).

Силно впечатлява обстоятелството, че и в четирите документа се прави изричното упоменаване като част от клира и миряните на „гърци и албанци“ в епархията, като де факто всички предупреждения и заплахи се отнасят до тях. За съжаление, изследователите, занимавали се в една или друга степен с тези документи, априори приемат, че това е било епархия, съставена само и единствено от гърци и албанци и придадена едва ли не случайно във владение на Архиепископията на България в Охрид. Всъщност единственият изследовател, който по-задълбочено се занимава с въпроса за гърците и албанците в Италийската епархия, е Палмов, но и неговото изследване се съсредоточава само върху това, кои са тези гърци и албанци и как са попаднали в Южна Италия. Никой, включително и сериозните български изследователи, не си задава и поставя въпроса защо тази епархия на уж „гърци и албанци“ е предадена на Българската архиепископия в Охрид, която според грамотите на основателя ѝ император Василий II трябва да обхване всички български земи, владени и управлявани от българските царе Самуил, Петър и т. н.¹⁶ Нима Константинополската патриаршия не може директно да управлява тази епархия и да извлича сериозни финансови ползи от нея, а я предава под управлението на друга автокефална институция?

¹⁶ Грамотите на Василий II. – ГИБИ. Т. 6. София, 1965, с. 40 – 47. Вж. по-специално грамота № 2: „Тъй като след издаването на тоя сигилий за обсега на всяка българска епископия, пресветият архиепископ на България поиска царство ни да издаде и друг сигилий относно останалите негови епископства, неизброени в първия сигилий, и относно другите подвластни нему епископства, защото съседните митрополити ги били заграбили от българската област и си ги били присвоили, и понеже царство ни не благоволява да допусне никого от тия или от техните люде да престъпи и крачка навътре в пределите на българската област, затова постановяваме, щото и сегашният пресвети архиепископ да притежава и управлява всичките български епископства както и всички други градове, които бяха под властта на цар Петър и Самуил и се държаха и от тогавашните архиепископи [...]“.

Също там: „Постановяваме пресветият архиепископ на България да владее не само изложените, но ако има и други, които се намират в българските предели и поради забравяне е пропуснато да бъдат споменати, заповядваме той да владее и управлява и тях. И каквито други градове да са пропуснати да бъдат споменати в грамотите на царство ми, да ги владее всички същият пресвети архиепископ и да събира от всички тях каноникон, както и от власите по цяла България и от турците около Вардар, доколкото се намират в българските предели.“

И всички стратегии в България и останалите служители и архонти да го почитат много и да слушат думата и наставленията му, да не се намесват в делата нито на български манастир, нито на църква, нито в каквато и да е изобщо църковна работа, и да не се бъркат нито нему, нито на подчинените му пребогулюбовни епископи и да не им пречат, за да не си навлекат подобни хора големи и безмилостен гняв на царство ми.

Поради това и за сведение на царете след нас ние съставихме този сигилий и го дадохме на пресветия архиепископ, като го подпечатахме с моливдовула на царство ни в месец май, индикт 3, година 6528.“

Едно възможно решение е, че както в останалите епархии на Архиепископията на България, така и в Италийската епархия има компактен български и славянски елемент, а гърците и албанците там са малцинство, което не е съгласно да се намира под духовното управление на Архиепископията на България. Постоянното нарушаване на мира в епархията налага архиепископ Паисий да вземе сериозни мерки срещу тях. Има немалко изворови данни, които могат да подкрепят такава хипотеза, а именно, че включването на Италийската епархия в състава на Българската архиепископия в Охрид не е случайност, но влияние оказва и славянският и български характер на православното население там. Още в Ранното средновековие изворите показват, че както в Южна Италия, така и в много други части на страната, освен лангобарди, нормани и гърци, има сериозно присъствие на българи, славяни, евреи, арменци, араби и др.¹⁷ Едно от ранните свидетелства за присъствието на славяни и българи в Южна Италия е това на Павел Дякон, който в своята *История на лангобардите* пише, че през 642 г. голяма група славяни с много лодки дошли и се настанили близо до Сипонто, по-късно убили местния лангобардски управител и дук на Беневенто¹⁸. Българското присъствие в Южна Италия пак според Павел Дякон е още по-старо. Според него през 472 г. те нападнали и убили първия крал на лангобардите Агелмунд¹⁹. Това негово твърдение се потвърждава и от друго, по-ранно свидетелство, това на св. Григорий Двоеслов, в което пише за един от българските войници на протоспатария Нарсес, който разговарял на своя български език в Рим някъде

¹⁷ **Guillou, A., Tchérémissinoff, K.** “Note sur la culture arabe et la culture Slave dans le katépanat d’Italie,” *Mélanges de l’École française de Rome: Moyen Âge*. // *Temps Modernes*, 68, 1968, p. 677 – 692; **Guillou, A.** “Italie méridionale byzantine ou Byzantins en Italie méridionale?” // *Revue internationale des Études Byzantines*, 44, fasc. 1, 1974, p. 153 – 158; **Martin, J.-M.** *La Pouille du vie au xne siècle*. // *École française de Rome* (Rome), 1993, p. 489 – 526; **Runciman, S.** *A history of the First Bulgarian Empire*. London, 1930, p. 21. Тук е необходимо да подчертаем уточнението, което прави С. Рънсман, че българите на Алцек „мирно завладяват“ не само района на Равена, но отиват и по-далеч, като завладяват цяла Италия. Вж. също: **Димов, Г.** *Българите в Южна Италия през Средните векове (от VI – XI век)*. – В: *Quod Deus Vult!* Сборник в чест на професор дин Красимира Гагова. София, 2013, с. 98 – 119; **Антов, С.** *Българското военно присъствие във византийска Южна Италия и Сицилия през XI век*. – В: *Мартенски студентски четения. Сборник с материали от Осма студентска научна конференция във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“*. Т. 5. В. Търново, 2015, с. 58 – 68; **Бородин, О.** *Равеннский экзархат. Византийцы в Италии*. Санкт-Петербург, 2001, с. 11, 103, 329 – 330; **D’Amico, V.** *Importanza della immigrazione dei Bulgari nella Italia Meridionale al tempo dei Longobardi e dei Bizantini*. // *Atti del 3 Congresso internazionale di Studi sull’Alto Medio Evo*. Spoleto, 1959, p. 369 – 378; **Idem.** *I Bulgari transigrate in Italia nei secoli VI e VII dell’era volgare. Loro speciale diffusione in Sannio*. Campobasso, 1933.

¹⁸ **Pauli** *Historiam Langobardorum*. IV– 44. – chap. MGH SS rer. Germ, vol. 48, p. 170.

¹⁹ *Ibidem*. I, 16.

в средата на VI в. и с това привлякар вниманието му²⁰. По време на обсадата на Бари в периода 869 – 871 г. от армиите на императора на франките Луи II и на Византия Василий I, виждаме в тях присъствие на много славяни²¹. По това време Бари се намира в ръцете на арабите. На 9 юни 926 г. Сипонто е завладян от славянския крал *rex Sclavorum* Михаил²², който по това време действа като съюзник на българския цар Симеон. Могат да бъдат преведени още десетки примери от историческите извори за сериозното славянско и българско присъствие в региона, но поради ограничения обем на статията ще направим това в някоя по-разширена разработка по темата. Има също така и десетки топонимични и езикови свидетелства, като например: Bolgher (Тренто); Vulgarograsso (Como); Bolgare (Бергамо); Bulgarno (Чезена); Bolgheri (Ливорно); Mount Bulgheria и т. н.²³ Нещо повече, дори днес в Южна Италия според изследователите близо 100 000 човека говорят няколко славянски диалекта, докато броят на гръцки говорещите е едва 12 000²⁴. В заключение можем да посочим едно от последните изследвания на Жан-Мари Мартен, където на базата на сериозен анализ и голяма изворова подкрепа авторът твърди, че от старите славяни и българи в Южна Италия е останало много малко, докато сегашната демографска картина е формирана по време на управлението на българския цар Самуил и неговите походи, т. е. в годините, когато се създава Българска архиепископия с център Охрид²⁵.

Писмата на Българския архиепископ в Охрид Паисий до митрополит Тимотей безспорно притежават голям и неизползван потенциал като исторически извор и тепърва предстои те да бъдат оценени и разтълкувани, може би в контекста на задълбочено изследване на съответните италиански източници за църковния живот на православните християни в Италия през разглеждания период.

²⁰ **Gregorii Magni**. Dialogorum liber IV. PL 77, col. 361.

²¹ Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio. Ed. G. Moravcsik, transl. R. J. H. Jenkins. Budapest, 1949, p. 126 – 129.

²² **Churchill**, W. The Annales Baresnes and The Annales Lupi Protospatharii: Critical Edition and Commentary (Ph. D. dissertation, Centre for Medieval Studies, University of Toronto), 1979, p. 116, 126.

²³ **Dujčev**, I. I rapporti fra la Calabria e la Bulgaria nel Medioevo. – In: Atti del 4 Congresso storico calabrese. Napoli, 1969, p. 239; **Dvornik**, F. La vie de S'Gregoire le Decapolite et de slaves macedoniens au IXe siecle. // *Travaux publics par l'Institut d'Etudes slaves* (Paris), Vol. V, 1926, p. 35 – 36.

²⁴ Balkan and South Slavic Enclaves in Italy: Languages, Dialects and Identities. Ed. T. Kahl, I. Krapova, G. Turano. Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, 2018, p. 11.

²⁵ **Martin**, J.-M. La Pouille..., p. 505 – 506.